

MARIA-VENERA RĂDULESCU

MEŞTEŞUG, ARTĂ, DOCUMENT

CAHLELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

(SECOLELE XIV – XVII)

CAPITOLUL I

Acum patru secole, în anul 1568, în cadrul unui concurs organizat de domnitorul Petru Rareș, în cadrul căruia au participat artiști din întreaga țară, s-a stabilit că cahlele românești sunt cele mai bune din lume.

În urmă cu patru secole, în anul 1568, în cadrul unui concurs organizat de domnitorul Petru Rareș, în cadrul căruia au participat artiști din întreaga țară, s-a stabilit că cahlele românești sunt cele mai bune din lume.

Cahlele românești sunt realizate din argilă și lemn. Ele sunt realizate în trei etape: modelare, coptare și ușoare deosebită.

Modelarea este realizată în trei etape: modelare, coptare și ușoare deosebită.

Copierea este realizată în trei etape: modelare, coptare și ușoare deosebită.

Ușoare deosebită este realizată în trei etape: modelare, coptare și ușoare deosebită.

Ușoare deosebită este realizată în trei etape: modelare, coptare și ușoare deosebită.

CUVÂNT ÎNAINTE	9
-----------------------------	---

INTRODUCERE	11
--------------------------	----

CAPITOLUL I

ISTORICUL CERCETĂRILOR INSTALAȚIILE DE ÎNCĂLZIT ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC	15
--	----

1. Soba de cahle în Transilvania.....	15
2. Soba de cahle în Moldova	16
3. Soba de cahle în Țara Românească	18
a. Evoluția instalațiilor de încălzit (pietrare, vetre, cuptoare)	18
b. Soba de cahle în reședințele voievodale - centre administrativ-politice	21
c. Soba de cahle în mediul urban; case de târgovești	27
d. Soba de cahle la Curțile boierești.....	36
e. Instalațiile de încălzit în mediul rural: vetre, cuptoare, sobe.....	40
f. Soba de cahle în edificii de cult și anexe mănăstirești.	43
g. Soba de cahle în cetăți	52

CAPITOLUL II

MATERIALE ȘI PROCEDEE TEHNICE DE PRODUCERE A CAHLELOR ATELIERE- MEȘTERI	57
--	----

II. 1. Materiale și procedee tehnice.....	57
II. 2. Ateliere	68
II. 3. Meșteri	70

CAPITOLUL III

TIPOLOGIA ȘI CRONOLOGIA CAHLELOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ	73
---	----

Tip I. CAHLE - OALĂ	73
I. A. Cahle-oală cu deschiderea circulară (corp cvasicilindric, tronconic, bitronconic).....	73
I. B. Cahle-oală cu deschiderea lobată (corp tronconic)	77
I. C. Cahle-oală cu deschiderea rectangulară (a. corp tronconic; b. corp tronconic și picior cilindric)	78
Tip II. CAHLE - PAHAR (corp tronconic)	80
II. A. Cahle-pahar cu deschiderea circulară.	80
II. B. Cahle-pahar cu deschiderea lobată	81
II. C. Cahle-pahar cu deschiderea rectangulară	81
Tip III. CAHLE CONVEXE	81

Tip IV. CAHLE - DISC	82
IV. 1. Cahle-disc pentru coronament.....	83
IV. 2. Cahle-disc pentru camera de ardere și/sau de încălzire	83
Tip V. CAHLE-TRAFORATE	87
V. 1. Cahle-traforate, pentru coronament	88
V. 2. Cahle-traforate pentru camera de încălzire	91
Tip VI. CAHLE - PLACĂ	93
VI. 1. Cahle-placă pentru coronament.....	94
VI. 2. Cahle-placă pentru camera de ardere și/sau de încălzire	96
VI. 2. A. Cahle-placă fără sistem de montare.....	96
VI. 2. B. Cahle-placă cu corp de montare tronconic	96
VI. 2. C. Cahle-placă cu corp de montare semicilindric	97
VI. 2. D. Cahle-placă cu sistem de montare „rumpă”	97
Tip VII. CAHLE PENTRU CORNIȘĂ	98
Tip VIII. CAHLE PENTRU MUCHIE	99
Tip IX. CAHLE CU MIJLOC CIRCULAR CONCAV	99
Tip X. CAHLE PENTRU ANCADRAMENT	100
X. A. Cahle-torsadă.....	101
X. B. Cuie ceramice	101
X. C. Cahle-placă.....	102
SOCLURI	102
OLANE PENTRU EVACUAREA FUMULUI.....	103
CAPACE PENTRU FUMURI	103
TIPARE CERAMICE	103
PLANŞE I - XXXVI	105
CAPITOLUL IV	
ORNAMENTICA	141
IV. 1. Compoziții inspirate din eposul cavaleresc.....	142
a. Scene de turnir	142
b. Cavalerul cu mantie	143
c. Oșteanul valah, sf. sec. XIV - sec. XVII	144
IV. 2. Scene de gen	150
IV. 3. Portrete	152
a. Portretul voievodului Petru Cercel.....	152
b. Portretul unei prințese	153
c. Portret de copil, cu cască (Marcu Cercel ?)	154
d. Efigii de oșteni	155

IV. 4. Scene de vânătoare.....	156
IV. 5. Subiecte biblice și povestiri hagiografice.....	157
a. Nașterea Mântuitorului	157
b. Sfântul Mare Mucenic Gheorghe	157
c. Sfântul Mare Mucenic Dimitrie	164
d. Sfinții Împărați Constantin și Elena	165
IV. 6. Simboluri creștine	165
IV. 7. Legenda Sfântului Rege Ladislau	168
IV. 8. Decor inspirat din heraldică.....	171
a. Leii rampanți-afrontați.....	171
b. Grifonul	173
c. Stema orașului Brașov	177
d. Stema orașului Sibiu	177
e. Acvila bicefală încoronată	178
IV. 9. Cetatea cu turnulete	183
IV. 10. Mascaron în cartuș octogonal.....	185
IV. 11. Decor inspirat din literatură	185
IV. 12. Motive decorative zoomorfe	188
IV. 13. Motive decorative vegetale.....	189
IV. 14. Motive decorative geometrice	191
IV. 15. Decor inspirat din arhitectură.....	192
PLANSE XXXVII - XCIII.....	198
CAPITOLUL V	
RECONSTITUIRI GRAFICE DE SOBE	260
LISTA FIGURILOR.....	265
CONCLUZII.....	266
STOVE TILES OF WALLACHIA - 14th – 17th centuries - - Abstract -	268
LISTA LOCALITĂȚILOR	274
CATALOG SELECTIV.....	276
ABREVIERI	338
BIBLIOGRAFIE	341
INDICE TOPOONIMIC	361
PLANSE XCIX - CLVIII	364
LISTA PLANSELOR	425

CAPITOLUL I

ISTORICUL CERCETĂRILOR INSTALAȚIILE DE ÎNCĂLZIT ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

1. Soba de cahle în Transilvania

Cele mai vechi cahle de pe teritoriul românesc sunt atestate în Transilvania. La Sighișoara (jud. Mureș), în timpul cercetării arheologice a ruinelor unei locuințe de lemn, cu pivniță, de la sfârșitul secolului al XIII-lea, atribuită unor coloniști germani, s-a constatat existența unei instalații de încălzit ce folosea cahle-oală, „îngropate în lutul pereților sobei”¹. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, sobele construite din cahle-oală și cahle-pahar erau folosite la reședința fortificată a voievozilor maramureșeni de la Cuhea². Începând cu secolul al XV-lea, cetățile, castelele nobiliare sau locuințele din mediul urban transilvan vor fi, în marea lor majoritate, încălzite cu sobe, decorate cu plăci de teracotă, nesmălțuite sau smălțuite, înscriind o diversitate de forme constructive și un vast repertoriu iconografic. În cel de al XV-lea veac se înscriu cahlele de la Hunedoara³ ca și cele de la cetatea cnezială de la Mălaiești⁴ (jud. Hunedoara). Ornamentele unora dintre aceste piese (cavalerul în turnir, grifonul, leul păzind copacul) au avut ca sursă de inspirație cahlele ce au împodobit la jumătatea secolului al XV-lea sobele palatului regal din cetatea Buda (Ungaria)⁵. Cahlele de la Roșia⁶ (jud. Sibiu), provenind din reședința greavilor sași de la sfârșitul secolului al XV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca și cele din locuințele de orașeni de la Bistrița⁷ (jud. Bistrița-Năsăud), din secolele XV-XVI, sunt rezultatul măiestriei meșterilor sași. Comanditarii acestor piese dovedeau o predilecție pentru subiectele religioase: Sfântul Cristofor, Buna Vestire, Închinarea magilor, Iisus și Samariteana, Judecata lui Pilat, Plângerea lui Iisus, Învierea, Adorația Sfintei Dorothaea, Încoronarea Fecioarei, Sfinții Petru și Pavel.

Din seria cercetărilor și descoperirilor arheologice mai menționăm teracotele de la Cetatea Făgăraș⁸ (jud. Brașov), din sec. XIV-XVII, de la Feldioara⁹ (jud. Brașov) - în incinta cetății unde au fost sesizate urmele unui atelier de olar și teracote din sec. XVI-XVII, de la Hărman¹⁰ (jud. Brașov), din sec. XV-XVI, de la Cetatea Chioar¹¹ (jud. Maramureș), de la Alba Iulia¹² (jud. Alba), din sec. XV-XVII, de la Cluj¹³ (jud. Cluj), din sec. XV, de la Mănăstirea Vaca¹⁴ (jud. Hunedoara), din sec. XVII, de la Geoagiu

¹ Popa, Baltag 1980, p. 40, 44, fig. 5/g-l.

² Popa 1973, p. 671-679, fig. 1/b-h, fig. 2 a-f.

³ Slătineanu 1958, p. 190, fig. 76; Vătășianu 1959, p. 754-755, fig. 721.

⁴ Eskenasy, Rusu 1981, p. 111-117, fig. 8; Eskenasy, Rusu 1982, p. 53-93, fig. 10/2.

⁵ Holl 1958, fig. 74, 81.

⁶ Nägler 1967, p. 145-150, fig. 1-13.

⁷ Bătrâna, Bătrâna 1993, p. 43-52, fig. 1-8.

⁸ Iliescu, Pușcașu 1970, p. 11-16, fig. 1-20; Popescu 1973, p. 70-74; Pușcașu 1980, p. 223-271, fig. 1-39; Popescu 1983-1984, p. 479-482.

⁹ Marcu 1992a, p. 27-39, fig. 1-24.

¹⁰ Dumitracă 1979, p. 418, fig. 7-8.

¹¹ Iosipescu, Ursu, Ursu 1979, p. 339.

¹² Anghel 1967, p. 366-369, Pl. II; Marcu Istrate 2009, fig. 331-405.

¹³ Mitrofan 1965, p. 662, fig. 5/3.

Băi¹⁵ (jud. Hunedoara), din sec. XVII, de la Vad¹⁶ (jud. Hunedoara), din sec. XV-XVI, de la Mănăstirea dominicană de la Vințu de Jos¹⁷ (jud. Alba), din sec. XV-XVI §.a.

Cahlele produse în atelierele secuiești au fost publicate într-o lucrare de ansamblu¹⁸, în rapoarte de săpături¹⁹, sau în studii separate²⁰.

În secolul al XVII-lea, remarcabile prin frumusețea și caracterul particular al decorului, cu motive geometrice și vegetale, și al smalțului alb de cositor, albastru-cobalt, galben, verde, brun, sunt cahlele executate de meșterii ceramiști habani, stabiliți la Vințu de Jos²¹.

Informații privind teracotele pentru sobe, lucrate în ateliere transilvane, ne parvin și prin prezentarea colecțiilor unor muzee ca cele de la Cluj²², Brukenthal din Sibiu²³, Sighișoara²⁴, Deva și Hunedoara²⁵, Oradea²⁶, Sfântul Gheorghe²⁷, Târgu Mureș²⁸.

Documentele de arhivă din secolul al XVI-lea menționează organizarea în bresle a meșterilor olari care lucrau și cahle²⁹, stabilindu-se baremuri pentru cantitatea și calitatea mărfuii, prețul produselor și caracteristici ale instalațiilor de încălzit de tipul sobelor de cahle³⁰. Pe calea schimburilor comerciale, unele dintre aceste produse ajung în Muntenia. În alte cazuri, vorbim doar de circulația unor tipare sau de influențele artistice manifestate prin imitarea sau interpretarea unor motive decorative transilvane de către meșterii de cahle de la sud de Munții Carpați. Teracotele descoperite în Transilvania sunt prezentate în lucrarea de sinteză „Cahle din Transilvania și Banat de la începuturi până la 1700”, întocmită de Daniela Marcu Istrate³¹.

2. Soba de cahle în Moldova

Cercetările întreprinse la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea la Cetatea de Scaun de la Suceava au avut ca rezultat descoperirea unui interesant material de ceramică monumentală. Arhitectul austriac Karl A. Romstorfer, conducătorul săpăturilor arheologice, va acorda atenție acestui gen de piese pe care le va prezenta în lucrarea cu caracter monografic publicată în anul 1913, în capitolul intitulat „Plăci pentru decorație și pentru sobe”³². Catalogele muzeului orașenesc din Suceava³³, studii de artă cu caracter general³⁴ sau lucrări consacrate studierii ceramicii românești³⁵, făceau cunoscute primele cahle descoperite în Moldova, menționându-se atelierele care le produceau și influențele stilistice primite.

Cercetările arheologice desfășurate în a doua jumătate a secolului al XX-lea și publicarea rapoartelor de săpături, sau a unor lucrări monografice, au adus în circuitul științific un bogat fond de

¹⁴ Marcu 1992b, p. 169-194, fig. 2-11.

¹⁵ Batariuc, Pescaru 1995-1996, p. 391-417, fig. 3-17.

¹⁶ Marcu 1994, p. 157-171.

¹⁷ Rusu 1998, p. 47-58, fig. 84-126.

¹⁸ Benkő, Ughy 1984.

¹⁹ Molnar et alii 1978, p. 110, Pl. XIV/1-4, XV/1, 2.

²⁰ Rădulescu 2005, p. 33-52.

²¹ Bunta 1970, p. 201-226, Pl. IV; Bunta 1971, p. 219-238, Pl. VII, VIII; Bunta 1979, p. 251-269.

²² Dunăre 1958, p. 164, 169, 170, fig. 2.

²³ Roth 1908, Pl. XXII/1-4.

²⁴ Bielz 1942, p. 260-262, fig. 1/1-4.

²⁵ Marcu, Petrov 1993, p. 93-105, Pl. I-IV.

²⁶ Rusu 1996a, p. 143-150, fig. 1-10; Rusu 1996b, p. 125-136, fig. 1-18.

²⁷ Gazda 1969, p. 281-286, fig. 3, 4.

²⁸ Zrinyi 1975, p. 93-102, Pl. XLVIII-LV.

²⁹ Eichhorn 1940, p. 78.

³⁰ Goldenberg 1958, p. 116-118; Goldenberg 1980, p. 199-207.

³¹ Marcu Istrate 2004.

³² Romstorfer 1913, p. 77-81, fig. 73-77, Pl. V, VI, VII. Lucrarea are și unele limite, sesizate ulterior de cercetătorii în domeniul.

³³ Payersfeld 1910, *passim*; Gassauer, Turtorean 1926, p. 13-14, 20, nr. 64-79, 225.

³⁴ Balș 1925, p. 288, fig. 380, 381; Vătășianu 1959, p. 727-729, fig. 683, 684.

³⁵ Slătineanu 1937, p. 135-142; idem 1938a, p. 49-55, Pl. 12, 13; idem 1958, p. 61-124; Gassauer 1935, p. 145-164, fig. 7, 10-37, 40; Nicolescu 1958, p. 35-37, fig. 7-9; Nicolescu 1964, p. 331-333, fig. 35-39.

ceramică monumentală în care se înscriu și cahlele. Într-o lucrare de sinteză asupra rezultatelor cercetărilor de la Baia³⁶ (jud. Suceava), autorii studiului concluzionau că, pentru spațiul geografic al Moldovei, în acest centru urban sunt descoperite primele locuințe de orășeni care foloseau sobe de cahle, încă din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea³⁷. În secolul al XV-lea, în același oraș, locuințele de orășeni se remarcă prin rafinamentul și realizarea artistică a pieselor folosite la decorarea instalațiilor de încălzit³⁸.

La Suceava, cercetările reluate în anul 1951, la cetate și pe platoul din fața cetății³⁹, continuante apoi în diferite zone ale orașului, au scos la lumină un bogat material de ceramică decorativă monumentală⁴⁰. Amintim săpăturile arheologice efectuate la "casa domniei" de pe Câmpul Șanțurilor⁴¹, la Curtea Domnească, unde au fost descoperite cele mai vechi cahle de la Suceava, dateate la sfârșitul sec. XIV- începutul sec. XV⁴², la locuințe de orășeni, posibil de meșteri olari, din sec. XV⁴³. Lucrarea consacrată studierii sobei descoperită în "casa domniei", instalație de încălzit din perioada anilor 1480-1497⁴⁴, reprezintă un important pas în cercetarea cahelor moldovene. Numărul mare și variat al pieselor a impus clasificarea lor pe criterii funcționale. Stabilirea categoriilor a avut în vedere forma și rolul cahlei, în structura sobei, iar precizarea tipurilor s-a făcut după repertoriul decorativ. De dimensiuni impunătoare, soba era compusă din soclu, cameră de ardere, cameră de încălzire, coronament, fiecare din aceste registre volumetrice având un specific aparte. Încercarea de reconstituire grafică a permis încadrarea instalației de încălzit de la Suceava în grupa *sobelor gotice târzii în formă de turn de cetate*⁴⁵.

Orașul Iași, importantă așezare urbană și reședință domnească, a oferit și în domeniul ceramicii monumentale un valoros material de studiu, menționat în contextul prezentării cercetărilor arheologice sau studiat separat⁴⁶. Au fost interpretate motivele decorative, s-au formulat ipoteze privind influențele artistice, s-a încercat clasificarea pieselor după forma lor și, totodată, datarea după aceste criterii. Au fost semnalate, de asemenea, ateliere de olari și cuptoare de ars ceramica, inclusiv cahlele.

Materiale interesante a oferit și cercetarea de la Târgu Trotuș (jud. Bacău), unde s-a constatat că, în perioada secolelor XVI-XVII, locuințele orășenilor erau înzestrăte cu sobe de cahle⁴⁷.

Curțile domnești de la Piatra Neamț⁴⁸, Cotnari⁴⁹, Hârlău⁵⁰, Bacău⁵¹ și Vaslui⁵² au fost înzestrăte în secolele XV-XVI cu fastuoase instalații de încălzit decorate cu cahle a căror iconografie constituie excepționale documente istorice ale epocii.

³⁶ Neamțu, Neamțu, Cheptea 1980 (vol. I), 1984 (vol. II).

³⁷ Ibidem, vol. II, p. 228.

³⁸ Bătrâna, Bătrâna 1984-1985, p. 147-172, fig. 1-9; Bătrâna, Bătrâna 1987, p. 101, fig. 1, 2; Bătrâna, Bătrâna 1990, p. 172-178, fig. 4, fig. 7-12.

³⁹ Mitrea et alii 1954, p. 257-288, fig. 12, 16; Mitrea et alii 1955, p. 753-764; Nestor et alii 1957, p. 239-348, fig. 2; Nestor et alii 1959, p. 593-606, fig. 6; Vătășianu et alii 1961, p. 617-625; Matei, Emandi 1988, p. 144, fig. 22, 25, 27/1.

⁴⁰ Nicorescu 1966, p. 317-326.

⁴¹ Popa 1969, p. 43-66.

⁴² Chițescu 1975, p. 247, 249, fig. 5.

⁴³ Matei, Emandi 1977, p. 553-575, fig. 7-9.

⁴⁴ Popa, Mărgineanu-Cârstoiu 1979.

⁴⁵ Ibidem, p. 129-150, fig. 93.

⁴⁶ Andronic, Neamțu 1964, p. 415, fig. 9/3-5, 10, 11; Andronic, Neamțu, Dinu 1967, p. 237-246, fig. 45-51; Neamțu 1970, p. 697-703, fig. 1; Neamțu 1974, p. 309-313; Andronic, Neamțu, Cheptea 1980, p. 106, 109, fig. 9, 10; Pușcașu, Pușcașu 1983, p. 20-64, fig. 12-15, Pl. XVI; Andronic 1986.

⁴⁷ Artimon 1982, p. 110-112, fig. 16/1-6, fig. 17/1-5, 7; Artimon 1983, p. 523, fig. 9, 10; Artimon 1986-1987 b, p. 330, fig. 7-12; Artimon 1989, p. 228, 333, 335, fig. 25/7, 8.

⁴⁸ Matasă 1955, p. 828-829, fig. 7/2-7, fig. 8; Neamțu 1969, p. 234-238, fig. 4-6.

⁴⁹ Slătineanu 1938c, fig. 3-9, 12, 13, 18, 21; Slătineanu 1939, p. 5, 11-14.

⁵⁰ Slătineanu 1958, fig. 98.

⁵¹ Antonescu 1969, p. 331-342, fig. 10-12; Artimon 1986-1987a, p. 289-290; Artimon 1987, fig. 11-14.

⁵² Andronic, Neamțu, Banu 1962, p. 97, fig. 11, 12, 14; Popescu 1978, p. 63-69; Andronic, Popescu 1979, p. 119-128, fig. 3/8, 9; Popescu 1979, p. 129-138, fig. 1, 2; Andronic et alii 1979, p. 107-117, fig. 3-7; Andronic, Popescu 1980, p. 197-205, fig. 2-6; Popescu 1981a, p. 50-55; Popescu 1981b, p. 287-288; Popescu 1981-1982, p. 111-134, fig. 1-18; Andronic, Popescu 1983-1984, p. 213-222, fig. 2-5; Rădulescu 2006, p. 83-100, fig. 1-4.

Cercetarea vechilor edificii de cult moldovenești și a anexelor mănăstirești a avut ca rezultat descoperirea urmelor unor instalații de încălzit decorate cu cahle. Amintim cercetările de la vechea mănăstire a Humorului, cercetări ce au făcut posibilă o încercare de reconstituire grafică a sobei, databilă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Aceasta prezenta, la fel ca și cea de la Suceava, caracteristicele sobelor gotice târzii în formă de turn de cetate⁵³. Cercetări cu rezultate importante în descoperirea ceramicii monumentale decorative s-au desfășurat și la mănăstirile Probota (jud. Suceava)⁵⁴, Zamca (jud. Suceava)⁵⁵, Moldovița (com. Vatra Moldoviței, jud. Suceava)⁵⁶ și Bistrița (jud. Neamț)⁵⁷.

Curțile boierești, dar și locuințele mai evoluționate din mediul rural folosesc, la rândul lor, soba de cahle. Amintim, printre altele, cahlele descoperite la Șipote-Iași (jud. Iași)⁵⁸, Arbore (jud. Suceava)⁵⁹, Vornicenii Mari-Tulova (jud. Suceava)⁶⁰, Spătărești, punctul "La Hate" (jud. Suceava)⁶¹, Bălineșticom. Grămești, jud. Suceava⁶², Părhăuți (com. Costâna, jud. Suceava)⁶³, Todirești (jud. Suceava)⁶⁴, Negoești⁶⁵ și Borniș⁶⁶ (jud. Neamț).

Varietatea repertoriului decorativ al cahlelor moldovenești a permis aprofundarea studiului pe teme iconografice precum elemente de factură gotică⁶⁷, viața cavalerescă⁶⁸, evenimente de la Curtea Domnească⁶⁹, subiecte religioase⁷⁰, legenda *eroului de frontieră*⁷¹, motive animaliere⁷², teme heraldice⁷³ etc. Cele mai valoroase cahle din Moldova sunt reunite în lucrarea „Cahle din Moldova medievală, secolele XIV-XVII”, autor Paraschiva-Victoria Batariuc⁷⁴.

3. Soba de cahle în Țara Românească

a. Evoluția instalațiilor de încălzit (pietrare, vetre, cuptoare)

Cercetările întreprinse în scopul studierii civilizației materiale și spirituale din spațiul românesc, în secolele evului mediu timpuriu, au acordat o atenție deosebită habitatului. Tipul de așezări, răspândirea lor geografică, construcția locuințelor și amenajarea lor interioară, organizarea spațiului destinat gospodăriei, în funcție de preocupările și necesitățile membrilor familiei, sunt câteva dintre vastele probleme pe care și le-au pus istoricii. Lipsa izvoarelor scrise a impus limitarea investigațiilor la săpături arheologice. Pentru spațiul geografic de care ne ocupăm vom aminti doar câteva dintre cercetările care au sesizat locuințe dotate cu instalații de încălzit și de pregătire a hranei, aparținând așezărilor de la sfârșitul primului mileniu al erei noastre și de la începutul celui următor.

Localitatea Dridu (jud. Prahova) păstrează vestigiile unei importante civilizații din sec. X-XI. Cercetarea arheologică efectuată aici a constatat că locuințele de tip bordei erau dotate cu ingenoioase

⁵³ Busuioc, Mărgineanu-Cârstoianu 1979, p. 280-306, fig. 13-27.

⁵⁴ Nicolescu, Jipescu 1956, p. 292-298; Bătrâna, Bătrâna 1977, p. 205-229.

⁵⁵ Constantinescu 1961, p. 363-371.

⁵⁶ Cantacuzino 1971b, p. 82, fig. 7, 8.

⁵⁷ Bătrâna, Bătrâna 1975b, p. 76, fig. 4.

⁵⁸ Mihail 1929, p. 141; Slătineanu 1958, fig. 92.

⁵⁹ Oprea 1965, p. 329-332, fig. 1-6.

⁶⁰ Matei, Emandi 1982, p. 108-109, 113, fig. 11/9.

⁶¹ Bătrâna, Monoranu, Bătrâna 1986, p. 92, fig. 5; Rădulescu 2000b, fig. 2a; Rădulescu 2000c, fig. 1.

⁶² Batariuc 1994b, p. 75, fig. 17/9.

⁶³ Ibidem, p. 76-79, fig. 1/2, fig. 2/1-4, fig. 3/4.

⁶⁴ Ibidem, fig. 2/5, fig. 3/2, 5.

⁶⁵ Popovici 1985, p. 268, fig. 7/1-5.

⁶⁶ Popovici 1994, p. 6-7; Popovici 1998, p. 165-179.

⁶⁷ Popescu 1981a, p. 50-55, fig. 1, fig. 5-15.

⁶⁸ Popescu 1979, p. 129-139, fig. 1-4; Batariuc 1986-1987a, p. 147-154, fig. 1-5.

⁶⁹ Rădulescu 2006, p. 83-100.

⁷⁰ Bătrâna, Bătrâna 1993, p. 43-52; Batariuc 1994a, p. 115-135, fig. 1-8.

⁷¹ Artimon 1987, p. 11, fig. 12/1, 2; Bătrâna, Bătrâna 1990, p. 172-178, fig. 4, 7-12; Batariuc 1993, p. 73, 75; Popovici 1998, p. 165-179.

⁷² Popescu 1981b, p. 287-288.

⁷³ Batariuc 1995, p. 317-327.

⁷⁴ Batariuc 1999b.

instalații de încălzit, denumite, după materialul din care erau construite, „pietrare”. Acestea puteau avea o înălțime de cca. 0,70-0,80 m și o latură, la bază, de cca. 1 m. Construirea se făcea fără liant, numai din bolovani, pietre mici de râu, măiestrit aranjate, și fragmente ceramice ce astupau golurile dintre pietre⁷⁵.

Cercetările arheologice de la **Bucov-Tioca** (jud. Prahova) au constatat existența vetrelor în bordeiele din sec. IX-X⁷⁶. Sunt întâlnite, destul de des, două vetre în același bordei, o vatră principală, într-un colț, și cealaltă, secundară, în mijlocul încăperii. Au fost descoperite, însă, și bordeie cu câte trei sau patru vetre. În preajma vetrăi, pereții bordeiului au fost căptușiți cu pietre de râu, sistem constructiv ce proteja pereții locuinței de un eventual incendiu, în cazul când aceștia ar fi fost căptușiți cu lemn. O observație interesantă s-a făcut în legătură cu existența coșurilor pentru evacuarea fumului, plasate pe mijlocul acoperișurilor, coșuri executate din împletitură de nuiele, lipită cu lut, având ca element de protecție pietre de râu⁷⁷.

La **Târgșoru Vechi** (jud. Prahova), cercetările arheologice au scos la lumină urmele unor locuințe-bordei, din evul mediu timpuriu, înzestrare cu instalații pentru încălzit și pregătirea hranei. O astfel de vatră, amplasată către mijlocul laturii de sud a unui bordei, din secolele XI-XII, avea forma unei potcoave, cu diametrul maxim de 0,70-0,80m; vatra era amenajată pe o platformă de lut crutat, înaltă de 0,10 m față de fundul bordeiului. De jur împrejurul vetrăi s-a păstrat o gardină de lut, înaltă de 0,08-0,10 m și groasă de 0,10-0,12 m, întărită la exterior cu bolovani de râu, arși puternic de focul vetrăi⁷⁸. O altă locuință-bordei, din secolele X-XI, avea în colțul de nord-est o vatră-cuptor de formă ovală, încadrată cu bolovani de carieră⁷⁹. În același sit arheologic au fost descoperite locuințe-bordei, din secolul al VIII-lea, înzestrare cu vetre amenajate direct pe podea, mărginite de pietre de râu și fragmente de tegulae, provenind de la fostul castru roman din vecinătate (Legiunea XI Claudia)⁸⁰.

În **București**, în zona centrală⁸¹ și limitrofă a orașului, în fiecare bordei se afla un cuptor sau o vatră, iar unele dintre aceste instalații au cunoscut refaceri succesive. În Piața Splaiului, în anul 1962, a fost cercetat un bordei din secolele X-XI care avea în colțul de nord-est un cuptor cu boltă în formă de cupolă⁸². Cercetările arheologice de la **Băneasa**⁸³, de la **Brănești**, pe malul lacului Pasărea⁸⁴ sau cele de la **Pantelimon**⁸⁵ (jud. Ilfov), au pus în evidență existența în locuințele de tip bordei din secolele X-XI a unor cuptoare menajate de formă semicirculară sau ovală, amenajate în blocuri de pământ crutat.

La **Pietroasele** (jud. Buzău), în anul 2002, în timpul cercetării nivelului de locuire aparținând culturii Dridu (sec. IX-XI), au fost făcute intereseante observații asupra modului de construire a unui cupor-pietrar, existent în una dintre locuințe⁸⁶.

Așezarea din secolul al X-lea cercetată la **Ileana-Podari** (jud. Călărași) a îmbogațit cu noi date informațiile privind instalațiile de încălzit. În colțul de sud-vest al bordeiului nr. 1 se afla un „cupor-sobă”, aproximativ dreptunghiular, cu pereții lucrați din lut amestecat cu pleavă. Vatra de la baza cupotorului era acoperită de o boltă ce se sprijinea pe pereții lateralii⁸⁷. O vatră-cuptor de formă circulară, cu diametrele de 1,20 × 1,14 m, era sesizată în același complex arheologic, dar în afara locuințelor⁸⁸.

⁷⁵ Nestor, Zaharia 1959a, p. 548-549, fig. 1, 2; Nestor, Zaharia 1959b, p. 594-595; Nestor, Zaharia 1962, p. 661-664; Zaharia 1967, p. 56-75, fig. 29, 30.

⁷⁶ Comșa 1978, p. 19, Pl. II/1; III/1; IV/1, 2; V/2.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁷⁸ Popescu et alii 1959, p. 731, fig. 5.

⁷⁹ Popescu et alii 1961, p. 643, fig. 5.

⁸⁰ Diaconu, Constantinescu 1962, p. 541.

⁸¹ Rosetti, Panait 1962, p. 767-773, fig. 6.

⁸² Panait 1969a, p. 30.

⁸³ Mănuțu-Adameșteanu et alii 2008d, p. 58-60; Mănuțu-Adameșteanu et alii 2012b, p. 191-192.

⁸⁴ Mănuțu-Adameșteanu 2002, p. 65.

⁸⁵ Mănuțu-Adameșteanu et alii 2011b, p. 206.

⁸⁶ Constantinescu et alii 2003, p. 234, planșa 95.

⁸⁷ Zirra 1959, p. 503-504, fig. 1, 2.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 504.